

# QEYBƏT, DEDİ-QODU VƏ ŞAYİƏ: SOSIAL-MƏDƏNİ MÜNASİBƏT VƏ KİMLİK DİNAMİKASI

## Gossip, Rumors, and Hearsay: Socio-Cultural Relations and Identity Dynamics

**Prof. Füzuli BAYAT**

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu

Məsul müəllif: [fuzulibayat58@gmail.com](mailto:fuzulibayat58@gmail.com)

### Özət

Bu məqalə, müasir Azərbaycan folklorşünaslığda diqqətdən kənarda qalmış və çox az tədqiq edilmiş janrlardan biri olan qeybət, dedi-qodu və şayiənin sosial-mədəni funksiyalarını və kimlik dinamikasındakı rolunu araşdırır. İlk olaraq, bu anlayışların mahiyyəti və sosial münasibətlər sistemindəki funksiyaları müəyyən edilir. Daha sonra tarixi perspektivdən din və mifologiyanın qeybət və dedi-qoduya münasibəti incəlenir, bu fenomenlərin mənəvi-etik çərçivədə necə dəyərləndirildiyi araşdırılır və onların folklor kontekstində, xalq ədəbiyyatı janrlarında, özəlliklə də müasir şəhər folklorunun atalar sözləri, lətifələr və əfsanələr kimi janrlarında necə əks olunduğu təhlil edilir.

Məqalədə, həmçinin, müasir cəmiyyətdə qeybət, dedi-qodu və şayiənin funksiyaları, onların sosial media və informasiya texnologiyalarının təsiri altında transformasiyası və yayılma dinamikası analiz edilir. Fəlsəfi və psixoloji, sosioloji və folklorik aspektlərdən təhlil edilən bu anlayışların insan davranışlarına və sosial münasibətlərə təsiri araşdırılır. Tez-tez bir-birinin sinonimi kimi işlədilən qeybət, dedi-qodu və şayiə, əslində, həm məzmun, həm də funksional baxımdan fərqlənir. Məqalədə bu anlayışların arasındakı oxşarlıqlar və fərqlər müqayisəli yanaşma əsasında təhlil edilərək onların sosial münasibətlərdə oynadığı fərqli rollar ortaya qoyulur. Bu fenomenlərin, bir tərəfdən, qrup kimliyinin formalaşmasında və sosial münasibətlərin möhkəmlənməsində vasitəçi rol oynadığı, digər tərəfdən isə manipulyasiya, informasiya təhrifləri və sosial konfliktlərə səbəb ola biləcəyi vurğulanır.

Məqalədə araşdırılan bir önəmli məsələ də qeybət, dedi-qodu və şayiənin yalnız mənfi fenomenlər olmadığını, eyni zamanda sosial inteqrasiya və informasiya mübadiləsini sürətləndirən ünsiyyət formaları kimi də çıxış edə biləcəyini göstərməkdir. Məqalə, bu anlayışların sosial və mədəni strukturlar içərisində zamanla necə dəyişdiyini və müxtəlif cəmiyyətlərdə fərqli mənə çalarları qazandığını araşdıraraq, onların şəhər folklorundakı rolunu geniş bir perspektivdən təqdim edir.

Məqalədə sosioloji yanaşma, folkloristik analiz, fəlsəfi və psixoloji təhlil və müqayisəli-tarixi metoddan istifadə edilmişdir.

**Açar sözlər:** Qeybət, Dedi-qodu, Şayiə, Sosioloji funksiya, Psixoloji təsir, Şəhər folkloru.

## Abstract

This article explores the socio-cultural functions and identity dynamics of gossip, rumors, and hearsay - genres that have remained largely overlooked and under-researched in modern Azerbaijani folklore studies. Initially, the study defines these concepts and examines their functions within the system of social interactions. Subsequently, it investigates the historical perspective on how religion and mythology have perceived gossip and rumors, analyzing their moral and ethical evaluations. Furthermore, the presence of these phenomena in folklore is examined, particularly in genres of modern urban folklore such as proverbs, anecdotes, and legends.

The article also analyzes the functions of gossip, rumors, and hearsay in contemporary society, focusing on their transformation and dissemination under the influence of social media and information technologies. These concepts are examined from philosophical, psychological, sociological, and folkloric perspectives to determine their impact on human behavior and social relations. Although gossip, rumors, and hearsay are often used interchangeably, they differ both in meaning and function. Through a comparative approach, this study highlights their similarities and distinctions while demonstrating their various roles in social interactions. On the one hand, these phenomena serve as mechanisms for group identity formation and the strengthening of social bonds, while on the other, they can lead to manipulation, misinformation, and social conflicts.

Another key focus of this study is to challenge the perception that gossip, rumors, and hearsay are purely negative phenomena. Instead, it argues that they also function as communication tools that facilitate social integration and the exchange of information. By examining how these concepts have evolved within different social and cultural structures over time, the study presents a broader perspective on their role in urban folklore. In the concluding section, the main findings are summarized, emphasizing that gossip, rumors, and hearsay remain among the most influential means of communication in everyday life.

This article employs sociological approaches, folkloristic analysis, philosophical and psychological interpretations, as well as comparative-historical methods.

**Keywords:** Gossip, Rumors, Hearsay, Sociological Function, Psychological Impact, Urban Folklore

## Extended summary

Undoubtedly, gossip, rumors, and hearsay are crucial elements of socio-cultural relations and identity dynamics. These three phenomena are not only part of the daily communication process but also significant factors that influence the formation and strengthening of social relations between individuals and groups.

Gossip and rumors serve not only as a means of information exchange among individuals but also as a mechanism that contributes to the preservation of social order. They are tools that regulate people's behavior within society, maintain social norms, and, in certain cases, subject those who violate these norms to public condemnation. In this regard, gossip and rumors play a significant role in shaping social connections and regulating social structure. In particular, by acting as an informal source of information, they deepen relationships between people and influence the formation of the society's social dynamics.

In the modern era, the methods and spaces of dissemination of these phenomena have changed significantly. While in previous periods, rumors and gossip were mainly spread in limited social environments—such as family, neighborhood, and friend groups—today, the internet and social

networks facilitate the delivery of this information to a wider audience. Rumors spread in the virtual space have a rapid impact and can sometimes change the general views of society, and even political and economic relations.

Additionally, the exertion of social pressure on individuals and groups through gossip and rumors affects the formation of their identities. This impact can be both positive and negative. Positive impact refers to the strengthening of collective consciousness and social bonds among people. Negative impact, on the other hand, can result in marginalization, isolation, and social stigmatization.

At the same time, gossip, rumors, and hearsay are not only informative and regulatory elements of daily life but also issues that arouse academic interest and become the subject of research in various scientific fields. In particular, religious studies, sociology, psychology, anthropology, cultural studies, and folklore studies are the main scientific fields that investigate the essence, forms of dissemination, and social impacts of these phenomena.

In the context of folklore studies, gossip and rumors, as components of traditional oral literature, emerge as a genre that evolves over time, enriched with diverse cultural codes. Within the framework of the concept of post-folklore, these phenomena not only spread orally but also gain new content through written and visual media. Specifically, social networks and mass media are the primary platforms that accelerate this process.

Gossip, rumors, and hearsay are integral parts of social communication and have historically served as tools that fulfill the informative, regulatory, and normative functions of society. These phenomena appear not only in everyday social relations but also as a motif and structural element in various genres of folklore—in fairy tales, epics, legends and myths, as well as in Ashik (minstrel) creativity. Gossip is used in epics and folklore texts not only to create a plot line or conflict but also to express the moral values, social rules, and behavioral norms of society.

Gossip, rumors, and hearsay, on the one hand, act as a source that influences the formation of folklore genres, and on the other hand, it exists as a distinct element within folklore. In particular, the role of these forms of communication in the creation of urban legends and post-folklore examples is undeniable. Rumors and gossip are the initial forms of communication that influence the creation of urban legends and myths. Oral information disseminated by people through informal channels eventually enters the collective memory and takes the form of folklore texts.

Gossip and hearsay serve to preserve the rules of social behavior. The discussion and criticism of other people's actions by people contribute to the formation and preservation of social norms. Gossip and rumors, which are means of oral communication, facilitate the exchange of information through informal channels and accelerate the flow of information between different members of society. Through gossip, people identify themselves with certain social groups and distinguish themselves from other groups. For example, rumors about certain ethnic or religious groups lead to the formation of stereotypes. Through gossip and hearsay, certain social groups can influence individuals, encouraging them to adhere to certain behavioral rules. This can lead to both the strengthening of collective consciousness and the marginalization of certain individuals.

With the development of technology and the widespread use of social networks, gossip, rumors, and hearsay have transcended their traditional form of oral communication, becoming prevalent in written and visual media. News, information, and rumors spread on the internet and social networks can influence the general thought system of society and even play a significant role in shaping public opinion. This is particularly evident during the evaluation of political and social events.

However, religions and beliefs have historically taken a negative stance towards gossip and hearsay. In most religious sources, spreading gossip and false rumors is considered a sin. This is due to the fact that gossip disrupts relationships between people, creating discord and enmity.

Gossip, rumors, and hearsay have long been among the topics that have not been adequately studied in academic circles, especially in Azerbaijan. The main reason for this is the perception of these phenomena as socially negative and ethically unacceptable forms of behavior. However, in recent times, interest in these topics has increased in fields such as social anthropology, folklore studies, psychology, and philosophy. In particular, in modern folklore studies, the impact of gossip and rumors on the formation of urban mythology and post-folklore genres is extensively investigated.

Gossip, rumors, and hearsay are not only part of social relations but also powerful mechanisms that influence the formation of folklore and collective memory. The study of these phenomena from social, psychological, and folkloric aspects helps to understand the normative systems, cultural codes, and collective identity of society more deeply.

This article emphasizes the importance of studying gossip from social, psychological, and folkloric perspectives in both traditional and modern societies. To this end, the achievements of social anthropology, folklore research, philosophical, and psychological analysis have been utilized.

## Giriş

Geniş mənada qeybət və dedi-qodu, həm də şayiə və söz-söhbət bir şəxs və ya hadisə haqqında yaranan və insanlar arasında yayılan, xüsusilə şəxsi həyat, davranış və vəziyyətlərlə bağlı olan folklor növüdür. Bunların hər birinin özünəməxsus funksiyası vardır. Başqa sözlə, dedi-qodu, insanların başqaları haqqında qeyri-rəsmi və çox vaxt doğruluğu təsdiqlənməmiş və ya lazımsız məlumatları paylaştığı söhbətlərə deyilir. O, adətən şəxsi həyat, sosial hadisələr və ictimai münasibətlər ətrafında cəmlənir və şifahi ünsiyyətin ən geniş yayılmış formalarından biri hesab olunur. Folklor kontekstində qeybət, şayiə və dedi-qodular cəmiyyətdə normativ davranışları tənzimləmək, əxlaqi dəyərləri qorumaq və ictimai qaydalara uyğunlaşmayanları cəzalandırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə edilir.

Qeybət də, dedi-qodu da bütün zamanlarda sosial həyatın mühüm və ayrılmaz bir hissəsi olmuşdur. O, təkcə qeyri-rəsmi söhbətlərdə deyil, həm də insanların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrində və cəmiyyətin sosial strukturunda əhəmiyyətli rol oynayır. Belə ki, insanların digər şəxslər, hadisələr və ümumi vəziyyət haqqında qeyri-rəsmi şəkildə məlumat əldə etməsinin ən bilinə yolu yuxarıda adlarını çəkdiyimiz folklor növləridir. Bunlar kiçik cəmiyyətlərdə, sosial qruplarda, xüsusilə ailə münasibətlərində və dostluq şəbəkələrində xəbərlərin sürətlə yayılmasını təmin edir. İnsan hərəkətlərinin başqaları tərəfindən müzakirə edilməsi yolu ilə sosial qaydaların qorunmasına kömək edir,

insanları cəmiyyətin normalarına uyğun davranmağa təşviq edir və normativ olmayan davranışlara qarşı ictimai qınağa səbəb olur. Bununla yanaşı, qeybət, dedi-qodu və şayiə insanları birləşdirən və sosial əlaqələri gücləndirən folklor hadisəsidir. Müəyyən bir mövzunun müzakirəsi, qrup üzvləri arasında etimad yaratmaq və ortaq maraqları vurğulamaq üçün bir vasitə rolunu oynayır.

Eyni zamanda, bunlarda cəmiyyətdə sosial təzyiq vasitəsi kimi də istifadə etmək mümkündür. Həm də fərdlərə və ya qruplara qarşı ictimai təsir göstərməyin bir yolu da qeybət, dedi-qodudur. Bu təsir bəzən müsbət (normalara uyğunlaşma), bəzən isə mənfi (marginalizasiya və ya təcrid) xarakter daşıya bilər. Nəticə etibarilə, qeybət, dedi-qodu və şayiə sosial davranış kodu olmaqla yanaşı, akademik maraq doğuran bir mövzudur. Onun öyrənilməsi müxtəlif sahələrdə – ilahiyat, sosiologiya, psixologiya, mədəniyyətşünaslıq, fəlsəfə və ən əsası folklorşünaslıqda böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Hər nə qədər ilk baxışda mənfi emosiyalar doğursa da, qeybətlər və dedi-qodular nağıllar, lətifələr, rəvayətlər və əfsanələr kimi xalqın gündəlik həyatını və dəyərlərini əks etdirir. Bununla belə, qeybət və dedi-qodu müasir şəhər folklorunun bir növü kimi daha dinamik bir quruluşa malikdir. O, tez bir zamanda yayılır və yayıldıqca dəyişikliyə məruz qalır. Bəzən təhrif edilmiş şəkildə gerçəklikləri əks etdirir və nəticədə cəmiyyətdə əfsanəvi hekayələrə çevrilir. Xüsusilə müəyyən bir şəxs və ya hadisə haqqında yayılan dedi-qoduların və şayiələrin mifoloji köklərlə əlaqəsini araşdırmaq folklorşünaslıq üçün vacib məsələlərdən biridir.

Hər bir xalqın əxlaqi dəyərlərini, ictimai qaydalarını və mədəni stereotiplərini öyrənmək baxımından qeybət, dedi-qodu və şayiə mühüm qaynaqdır. Çünki müxtəlif cəmiyyətlərdəki oxşar və fərqli xüsusiyyətləri araşdırmaq, mədəniyyətlərarası bənzərlikləri və fərqləri üzə çıxarmaq üçün bunlara ehtiyac var.

Folklor və sosial elmlər baxımından qeybət də, dedi-qodu da sadəcə şəxsi və ictimai münasibətlərin bir parçası deyil, həm də cəmiyyətlərin sosial qaydalarını, dəyərlərini və mədəni davranışlarını öyrənmək üçün əhəmiyyətli bir vasitədir. Qeybətin, dedi-qoduların disiplinlərarası metodla – həm folklorşünaslıq, həm də sosial elmlər aspektindən öyrənilməsi, insan davranışları, mədəni dəyərlər və sosial dinamikalar haqqında daha dərinlən anlayış əldə etməyə imkan verir.

E. Goffman qeybətin və dedi-qodunun sosial dramaturgiyada necə bir vasitə olduğunu təhlil edərək onun insanların sosial səhnədəki rollarını izləmək və təsvir etmək üçün əsas mexanizmlərdən biri olduğunu vurğulayır (Goffman, 1956). Qeybət, dedi-qodu və şayiə məzmununa, məqsədinə və yayıldığı şəraitə görə aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

- *Şəxsi həyatla bağlı olanlar.*
- *Sosial və ya ictimai hadisələr haqqında məlumatlar.*
- *İş yerlərində və ya qruplar daxilində yayılan xəbərlər.*
- *Məlumatlandırıcı funksiyası olanlar.*
- *Maraqlı və bəzən yumoristik xarakter daşıyanlar.*
- *Ənənəvi ünsiyyət vasitəsilə yayılanlar.*
- *Qəsdən neqativ təsir yaratmaq məqsədi daşıyanlar.*
- *İnternet vasitəsilə sosial şəbəkələrdə və onlayn yayılanlar.*

Dedi-qodu, şayiə və ya qeybət, R. Dunbarın iddiasına görə, insan cəmiyyətlərində dilin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. O, dedi-qodunu kiçik qruplar arasında sosial bağları qorumaq vasitəsi kimi izah edir. Dunbar bunları “kim, kiminlə nə edir, bunun nə kimi nəticələri var?” kimi sosial məsələlərdən tutmuş, günün mədəni, siyasi, fəlsəfi və elmi problemlərinə dair müzakirələri əhatə edən bir ünsiyyət forması kimi xarakterizə edir (Dunbar, 1996: 5).

Burada önəmli olan bir məsələ də qeybət, dedi-qodu və şayiə ilə bağlı dünya miqyasında aparılan tədqiqatların əksəriyyətinin sosial antropologiya, psixologiya və sosiologiya sahələrində yayılmış olmasıdır. Ancaq folklor janrı kimi istər qeybət, istərsə də dedi-qodu diqqətdən kənarda qalmış, onun bir janr kimi xüsusiyyətləri, kollektiv şüurun məhsulu olması və variantlılığı kifayət qədər öyrənilməmişdir.

## **1. Tarixi Baxımdan Din və Mifologiyanın**

### **Qeybətə və Dedi-Qodulara Münasibəti**

İnsan cəmiyyətinin ilk günlərindən bəri mövcud olmuş və şifahi ənənənin təbii bir hissəsi kimi formalaşmış qeybət və dedi-qodu ibtidai cəmiyyətlərdə qrup üzvləri arasında məlumat paylaşmaq və birgə həyatı tənzimləmək üçün əsas vasitələrdən biri olmuşdur. O, insanların kimə güvənə biləcəyini, kimlərin qaydaları pozduğunu və ya qrup üçün təhlükə yaratdığını müəyyənləşdirməkdə istifadə edilən mühüm bir ünsiyyət formasıdır.

Bu gün qeybət, şayiə və dedi-qodu təkcə şifahi ənənənin deyil, həm də insan ünsiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. O, qrup daxilində əlaqələri gücləndirir, sosial qaydaları qoruyur və bəzən də hakimiyyət və güc dinamikalarını tənzimləyir. M. Gluckman da qeybəti və dedi-qodunu kiçik icmalarda sosial əlaqələrin qorunması üçün bir vasitə kimi təsvir edir. Onun fikrincə, dedi-qodu cəmiyyətin birliyini gücləndirir və sosial qaydaların pozulub-pozulmadığını nəzarətdə saxlayır (Gluckman, 1963: 307-316). Beləliklə, qeybət və dedi-qodu həm qədim, həm də müasir cəmiyyətlərdə canlı qalan bir fenomen kimi günümüzdə də təsirini güclü şəkildə qoruyub saxlayır.

Din və mifologiyada qeybətə, dedi-qoduya, şayiəyə verilən dəyər və onun cəmiyyətdəki rolu tarixi baxımdan önəmli məsələlərdən biridir. Bunlar dini inanclarda və mifologiyada fərqli aspektləri ilə diqqət çəkir. Xüsusilə, dinlərin qeybətə və dedi-qoduya mənfi münasibəti diqqət çəkir. Bu səbəbdən, onun cəmiyyətə mənfi təsirləri dini mətnlərdə, əfsanələrdə və miflərdə tez-tez vurğulanır. Mifologiyada isə dedi-qoduya daha çox neytral və ya müsbət münasibət bəslənir, yalnız nadir hallarda mənfi çalarlarla təsvir edilir.

Qədim dünyanın miflərində söz-söhbət, qeybət və dedi-qodu bəzən tanrıların və ya fəvqəlvərlərin insanlar arasında məlumat ötürmə üsulu kimi təsvir olunur. Hətta bəzi miflərdə tanrıların birinin əsas vəzifəsi məhz dedi-qodu yaymaq və ya onu baş tanrıya çatdırmaq olur. Məsələn, Yunan mifologiyasında Hermes “tanrılar arasında xəbərləri və dedi-qoduları daşıyan” tanrı funksiyasını yerinə yetirir.

Miflərdə söz-söhbət və dedi-qodu çox vaxt bir xəbərdarlıq hekayəsi kimi istifadə olunur. Şəxsi əməllərin başqalarına məlum olması ilə bağlı miflər insanları əxlaqlı olmağa təşviq edir. Dedi-qodunun nəticələri miflərdə tez-tez cəzalandırıcı məzmunla əks olunur ki, bu da normativ olmayan davranışların və ya həqiqəti gizlətməyin təhlükəli ola biləcəyini göstərmək üçün bir vasitədir. Bu mənada miflər söz-söhbətin həm dağıdıcı, həm də birləşdirici tərəflərini ortaya qoyur. Birinci halda qeybət və dedi-qodu cəmiyyətdə konfliktlərə və parçalanmaya səbəb olur, ikinci halda isə qrup üzvlərini yaxşı və pis davranışlar ətrafında birləşdirən mexanizm kimi çıxış edir.

Türk mifologiyasında qeybət və dedi-qodu ilə bağlı konkret məlumatlara rast gəlinməsə də, miflərin xüsusiyyətlərinə malik bəzi əfsanə və arxaik dastanlarda onun süjet qurma funksiyası daşdığı müşahidə edilir. Orta türkcədə dedi-qodu mənasında “qu” və ya “quv” sözlərinin istifadə olunduğu məlumdur. Məsələn, “Kanlı Kocaoglu Kanturalı” boyunda “Ulu kiçi kalmaya söz idine, Karı koca kalmaya kov edine” şəklində bir ifadə işlədilmişdir (Ergin, 1997: 191) ki, bu da söz-söhbətin, dedi-qodunun ailə və cəmiyyət üzərində təsirini vurğulayır.

İnsanlar qeybətə, şayiəyə və dedi-qoduya inanaraq bir araya gəlirlərsə, bu, onun sosial inanc sistemlərində uzun müddət yaşadığını göstərir. Xüsusilə, yüksək nüfuza sahib şəxslər tərəfindən yayılan şayiələr və dedi-qodular daha çox etimad qazanır və bu da onun cəmiyyət içində dərin kök salmasına səbəb olur (Göle, 2016: 56). Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, burada söhbət dini inancdan deyil, sosial qrupların öz daxili inanc sistemindən gedir.

Mifologiyadan fərqli olaraq, dinlərdə qeybət və dedi-qodu əsasən mənfi bir davranış kimi qəbul edilir. O, sosial birlik və əxlaq normalarının qorunmasına təhlükə yaradan bir fəaliyyət kimi dəyərləndirilir. Xüsusilə İslam dini qeybətə sərt bir şəkildə mənfi yanaşır və onu qadağan edir. Qurani-Kərim və hədislərdə qeybətin mənfi təsirləri dəfələrlə vurğulanır. Məsələn, Quranda dedi-qodu “ölü qardaşının ətinə yemək” kimi ağır bir günah sayılır:

*“Ey iman gətirənlər! Zənnə çox qapılmayın. Çünki zənn edilənlərin bir qismi günahdır. Bir-birinizi güdməyin, bir-birinizin qeybətini etməyin. Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətinə yemək istəyərmisiz? Siz ki, bundan iyrənirsiniz. Allahdan qorxun! Həqiqətən, Allah tövbələri qəbul edəndir, Rəhmlidir.” (Hücurat, 49/12)*

Bundan əlavə, digər bir ayədə qeybət və dedi-qodunun təhlükəsi belə vurğulanır:

*“Hər bir qeybət edənin, tənə vuranın və ya halına!” (Hüməzə, 104/1)* Bu ayələr dedi-qodunun, qeybətin Allah qatında nə qədər pis bir əməl olduğunu ifadə edir.

Hz. Məhəmməd (sav) də dedi-qodunu insanların əxlaqını pozan və onları günaha sürükləyən bir davranış kimi təsvir etmişdir. Bir hədisində o belə buyurur:

*“Qeybət zinadan daha şiddətlidir.” (Səhabələr bunun necə ola biləcəyini soruşduqda isə belə cavab vermişdir:) “Çünki bir insan zina edib sonra tövbə etsə, Allah onu bağışlayar. Qeybət edən şəxs, qeybəti edilən tərəfindən bağışlanmayınca əfv olunmaz.” (URL-1)*

Eyni şəkildə, Xristianlıq da dedi-qodunu mənfi bir davranış olaraq qiymətləndirir. Bu dinə görə, qeybət və dedi-qodu şeytan işi olub, insanlar arasında nifaq və ayrılıq yaradır. Kitab-ı Müqəddəsə qeybətin fəsadları aşağıdakı kimi təsvir edilir:

*“Ara vuran nifaq salar, böhtançı yaxın dostları ayırar.”* (Məsəllər, 16/28)

Bundan əlavə, Yaqubun Kitabında qeybətin insanı Allahdan uzaqlaşdırdığı bildirilir:

*“Əgər biri özünü dindar hesab edirsə və dilini cilovlamayıb, qəlbini aldadırsa, bu adamın dini heç bir dəyəərə sahib deyil.”* (Yaqub, 1/26)

Göründüyü kimi, həm İslamda, həm də Xristianlıqda qeybətə və ya dedi-qoduya qarşı sərt yanaşma mövcuddur. Bu dinlərdə dedi-qodu yalnız əxlaqi bir pozuntu deyil, eyni zamanda insan münasibətlərini və sosial harmoniyanı zədələyən təhlükəli bir əməl kimi təsvir edilir.

Yəhudilik dinində də qeybət və şayiə ağır günah sayılır. Belə ki, yəhudi dini kitabları dedi-qodunu qadağan edir və bunun insanlara zərər verəcəyini vurğulayır: *“Xalq arasında xəbərçilik etmə; qonşunun qanının tökülməsini istəmə. Rəbb Mənəm.”* (Levililər, 19/16). Yəhudi dinində dedi-qodunun təsnifatı ilə bağlı Talmudda bir çox fikirlər mövcuddur. Məsələn, Yəhudi ənənəsində dedi-qodu “Lashon Hara” (Pis Dil) kimi tanınır və yalnız yalan deyil, həqiqət olsa belə başqalarının nüfuzuna zərər verən danışiq kimi qadağan edilir. Talmudda bu mövzuya dair bir çox nümunələr verilmişdir. Xüsusilə də Rav Yisrael Meir Kaganın “Chafetz Chaim” adlı əsərində qeybətin mənfi təsirləri geniş şəkildə izah olunur.

Bundan əlavə, digər dünya dinləri – Hinduizm, Buddizm, Caynizm və digər şərq dinləri də qeybəti və dedi-qodunu mənəvi pozuntu və cəmiyyətə zərər verən bir danışiq növü kimi dəyərləndirir. Məsələn, Buddizmin əsas etik prinsiplərindən biri olan “Doğru danışiq” (Right Speech) konsepsiyası qeybət və dedi-qodudan uzaq durmağı tələb edir. Bu prinsipə görə, insan dediyi hər bir sözün başqalarına mənəvi və psixoloji təsirini nəzərə almalı, nifaq və düşmənçilik yaradan sözlərdən çəkinməlidir.

Dinlər dürüstlük, səbir və başqalarına hörmət kimi dəyərləri təşviq edərək, qeybəti və sözsöhbəti günah adlandırmaqla insanları bu cür mənfi davranışlardan uzaq durmağa çağırır. Beləliklə, miflərdə qeybət və dedi-qodu bəzən neytral və ya müsbət funksiyaya malik olduğu halda, dinlərdə o, əsasən mənfi bir davranış nümunəsi kimi dəyərləndirilir.

## 2. Dedi-Qodu Folklor Kontekstində

Şəhər folklorunun eninə və dərinləməsinə yayılma tipinə görə, qeybət və dedi-qodu ilk yerdədir. İstər folklor janrlarında (nağıl, əfsanə, lətifə), istər başqa folklor nümunələrində (dastan, aşiq ədəbiyyatı, rəvayət), istər adət-ənənələrdə, istərsə də başqa sahələrdə olsun, dedi-qodu (qeybət) mühüm rol oynayır. Bunlar, adət-ənənələrin qorunması və icma üzvlərinə ötürülməsi üçün əsas mexanizmlərdən biridir. İnsanlar, sosial normları pozan hərəkətlər haqqında danışaraq adət-ənənələrin necə qorunduğunu və tətbiq edildiyini bir-birinə xatırladır. Çünki qeybət, dedi-qodu, şayiə adət-ənənələrə uyğun olmayan davranışları ifşa etməklə fərdləri uyğun davranış sərhədlərinə əməl

etməyə çağırır. Gənc nəsillər, qeybət və dedi-qodu vasitəsilə cəmiyyətin nəyi qəbul etdiyini və nəyi qınadığını öyrənir.

Başqa bir deyişlə, qeybət, dedi-qodu həm pisdir, həm də hər yerdə rast gəlinir, və o, ən azı iki mənada problemli görünür: birincisi, o hər yerdədir – bütün söhbətlərin təxminən 60-70%-ni təşkil edir və insan həyatını kifayət qədər dəqiqləşdirir. İkincisi, ən azı bir inandırıcı təkamül modeli, qeybət, dedi-qodu qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinin dil və idrak üçün hərəkətverici seçim olduğunu irəli sürür (Niekerk, 2009: 402). Əski adətlərin artıq əngəl olduğu barədə danışılan dedi-qodular, yayılan söz-söhbətlər onların dəyişdirilməsinə səbəb olur. Buraya qadınlara ikinci tip vətəndaş münasibəti bəsləyən adətlərdən tutmuş, yas, toy, geyim, mərasim və s. tənqid olunması ilə yeni qayda və davranış modellərinin qəbul edilməsinə kömək edir.

Folklor kontekstində, qeybət və dedi-qodu sosial əlaqələr, məlumat mübadiləsi və əxlaqın qorunmasında mühüm rol oynayır. Buna görə də dedi-qodu folklorun rəsmi olmayan bir növü kimi çıxış edir. Dedi-qodu şifahi şəkildə ötürülür və çox vaxt yazıya alınmır. Forma və strukturu baxımından da dedi-qodu folklor janrlarının özəlliklərini özündə yansıdır. Bunlardan bəlkə də ən vacibi dedi-qodunun şifahi yolla yayılması və yaddaşlarda qorunmasıdır. Şifahi mədəniyyət üçün əvəzolunmaz olan yaddaş, qeybət və dedi-qodu üçün də eyni əhəmiyyətə malikdir. İnsanlar, fərqli şeyləri (məsələn, 11 rəqəmli telefon nömrəsini) xatırlaya bilməsələr də, bir neçə dəyişikliyə baxmayaraq, uzun dedi-qoduları yadda saxlaya bilirlər (Sezgin, 2021: 137).

Qeybətin və ya dedi-qodunun bu folklorik özəllikləri ilə yanaşı, funksiyası və strukturu da folklorun bir çox xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Bunlar, digər folklor janrları kimi, dedi-qodunun da təkrarlanaraq yayılması və hər dəfə danışıldıqca yeni təfərrüatlar əlavə edilərək yenilənməsidir. Təbii ki, janrsız mətn olmadığı kimi (Derrida, 2008: 60), qeybət və dedi-qodu da başqa janrların həm yaranmasına, həm də özünün inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə onun dinamikliyi, dəyişkənliyi və variantlılığı ilə izah edilir.

Folklor janrı kimi, qeybət və ya dedi-qodu sosial davranışların tənzimlənməsi, əyləncə və məlumat mübadiləsi məqsədlərinə xidmət etdiyi üçün bir çox funksiyanı yerinə yetirir. Bu funksiyalara misal olaraq onun öyrədici funksiyasını göstərmək olar. İkincisi, dedi-qodu əyləncə funksiyasını yerinə yetirməklə çox vaxt danışılan hekayələrin maraqlı, gülməli və ya qeyri-adi olmasını təmin edir. Bir digər funksiya isə sosial nəzarətdir. İnsanlar, adətən, dedi-qodudan başqalarının davranışlarını idarə etmək üçün istifadə edirlər.

Folklorun xüsusi bir janrı kimi, dedi-qodu cəmiyyətdə şifahi ünsiyyətin bir formasıdır və sosial münasibətlərin mühüm bir hissəsidir. Hətta H. İsaخانlı və A. Qəzənfərqızı məqalələrinin adını da dedi-qodu bir janrdır qoymaqla (İsaخانlı ve Gazanfərgizi, 2020) bu suala müsbət cavab verirlər. Dedi-qodu sadəcə gündəlik söhbətlərin bir hissəsi kimi qəbul edilməkdən daha çox, bir növ şifahi ənənə kimi də dəyərləndirilir. Belə ki, dedi-qodunun hekayələr və folklor vasitəsilə tarixi yaddaşın qorunmasındakı rolu ayrıca öyrənilməli mövzudur (Foster, 1995: 194).

Beləliklə, dedi-qodular, atalar sözləri, lətifələr və ya rəvayətlər kimi, çox vaxt qısa, ancaq mənalı hekayələrdən ibarətdir. Bu, onların tez ötürülməsi və başa düşülməsini asanlaşdırır. Qeybət və dedi-qodular çox vaxt konkret personajlara, hamının tanıdığı insanlar haqqında edilir və dramatik bir

süjetə malik olur. Dedi-qodu, xalq ədəbiyyatının janrları içində (nağıl, əfsanə, qəhrəmanlıq dastanı, məhəbbət dastanı və s.) ən önəmlilərdən biri olduğu kimi, ən tez yayılan, ən çox danışılan və təsirli olan janrdır. Başqalarının şəxsi həyatları, özəl işləri, vəziyyətləri və s. haqqında gizlicə və/və ya o adamların xəbəri olmadan danışılanlara dedi-qodu deyilir (Sezgin, 2021: 135).

Qeybət də, dedi-qodu da fərdi səviyyədə başlayır, daha sonra təkrarlana-təkrarlana kollektiv xarakter qazanır və şəhər əfsanələri və miflərinə qaynaq olur, hətta onların formasını da alır. Məsələn, ölənlərin bir aktrisanın diri-diri basdırılması haqqında olan dedi-qodu, daha sonra şəhər əfsanəsinə və qorxu mifinə çevrilir. Bu halda, dedi-qodu müasir miflərə və dini inanclara təsir göstərərək uzun müddət xalq arasında söyləndiyi üçün miflərə çevrilir.

Müasir folklor janrlarının yaranmasında, qeybət, dedi-qodu və şayiə həm mənbə rolunu oynayır, həm də bu janrlarla qarşılıqlı təsirdə inkişaf edir. Bu isə onların həm şifahi ədəbiyyatla, həm də kollektiv yaddaşı formalaşdırıran ənənəvi folklor elementləri ilə necə qarşılıqlı təsirdə olduğunu göstərir. Dedi-qodular daha çox epik folklorun nağıl, rəvayət və atalar sözləri kimi janrları ilə qarşılıqlı təsirdədir. Dedi-qodu yazılı ədəbiyyatda da süjet qurucu element kimi çıxış edir (Zawi, 2018: 24-40). Zamanla, qeybət və dedi-qodular mədəniyyətlərin əxlaqi və sosial normalarını ötürən bir mexanizmə çevrildiyi üçün folklorun digər janrlarında, xüsusən, rəvayətlərdə, nağıllarda, əfsanələrdə və dastanlarda müəyyən davranışlar haqqında danışılan hekayələrə çevrilir və bu janrlar, dedi-qodunun epik forma almasında mühüm rol oynayır.

Müasir şəhər lətifələrinin bir qismi dedi-qodu ilə sıx əlaqədədir. Həm lətifələr, həm də dedi-qodular sosial hadisələri şərh etməklə onlardan əyləncə vasitəsi kimi istifadə edir. Dedi-qodu və lətifələr tez-tez gülüş vasitəsilə sosial problemləri və ya fərdi zəiflikləri ifşa edir. Xalq yaradıcılığında satirik və yumoristik elementlərlə zəngin olan dedi-qodu, şəhər lətifələrinin əsas mənbəyidir. Ənənəvi olaraq, bu mövzular gülüş, zarafat və kinayə vasitəsilə təqdim edilir. Azərbaycan folklorunda şəhər əfsanələri, siyasi və dini lətifələr və aşiq şeirindəki mübahisəli məqamlar dedi-qodu üslubunda qurulmuşdur; digər janrlar da dedi-qodularla müştərək tərəflər daşıyır. Bununla yanaşı, dedi-qodularda rast gəlinən şisirtmə və yumoristik elementlər onun lətifə janrından yararlandığını və lətifələrə də material verdiyini sübut edir. Xüsusən, siyasi lətifələr cəmiyyətdə yayılan şayiələri və dedi-qoduların gülüşlə qamçılanmasıdır.

Folklor kontekstində, qeybət, şayiə və dedi-qodu şifahi mətnin bir çox növü ilə qarşılıqlı təsirdə inkişaf edərək həm bəzilərinin yaranmasına qaynaq olmuş, həm də bəziləri ilə qarşılıqlı təsirdə zənginləşmişdir. Onun şifahi ədəbiyyatın digər janrları ilə bağlılığı, folklorun əsas funksiyalarını (sosial normların qorunması, əyləncə və kollektiv yaddaşı formalaşdırılması, variantlılıq və s.) daha da gücləndirir. Bütün bunlar dedi-qodunu həm ənənəvi, həm də müasir folklorun ayrılmaz hissəsi kimi dəyərləndirməyə əsas verir.

### 3. Müasir Cəmiyyətdə Qeybət, Dedi-Qodu və Şayiə

Elektronika çağının müasir həyatımızın hər sahəsinə sirayət etdiyi bir dövrdə, qeybətlər də, dedi-qodular da əsasən internet saytları və digər elektron cihazlar vasitəsi ilə yayılmaqdadır. Əski dedi-qodular və şayiələr müasir cəmiyyətdə sosial əlaqələrdəki rolunu dəyişdirmək və genişləndirməkdə davam edir. Bunun səbəbi, sosial əlaqələrin qloballaşması və texnologiyanın bu əlaqələrdə dominant rol oynamasıdır. Burada başlıca rol müasir media və sosial şəbəkələrin üzərinə düşür ki, bu da dedi-qodunun yayılmasını sürətləndirərək, onun həm müsbət, həm də mənfi təsirlərinin daha qabarıq şəkildə üzə çıxmasını təmin edir. Təbii ki, məsələnin bir də etik və hüquqi cəhətləri vardır. Patricia M. Spacks (1985), dedi-qodunun müxtəlif mədəniyyətlərdə necə qəbul edildiyini araşdırır və onun mənfi və müsbət aspektlərini təhlil edir. Dedi-qodu bəzi cəmiyyətlərdə sosial nəzarət mexanizmi, bəzilərində isə əyləncə və zövq alma vasitəsi kimi qəbul edilir. Eyni şəkildə, R. de Sousa (1993: 25-34.) da dedi-qodunun əsasən müsbət tərəflərini təhlil edir.

Ancaq burada qeybətin və dedi-qodunun ənənəvi cəmiyyətlərdəki bəzi funksiyalarının hələ də davam etdiyini də qeyd etmək lazımdır. Dedi-qodu, ənənəvi cəmiyyətlərdə olduğu kimi, müasir dövrdə də sosial normları qorumaq üçün bir vasitə rolunu oynayır. Belə ki, qeybət, dedi-qodu, şayiə yenə də siyasi xadimlərin, məşhur xanəndə və artistlərin, şou əhlinin, siyasətçilərin və digər ictimai şəxslərin davranışlarını qiymətləndirməklə onların sosial statuslarını tənzimləyir, bəzən də onların həyatını alt-üst edir. Özəlliklə demokratik ölkələrdə siyasətçilər və dövlət xadimləri haqqında yaranan dedi-qodular, seçki kampaniyasında və hakimiyyət məsələlərində mühüm rol oynayır, hətta siyasətin yönünü təyin edir.

Ənənəvi cəmiyyətlərdə isə dedi-qodu, insanların gündəlik həyatında əyləncə funksiyasını yerinə yetirdiyi kimi, müasir dövrdə də eyni şəkildə əyləncə və vaxt keçirmə vasitəsidir. Qeybər və dedi-qodu edənlər arasında əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, indi də müəyyən bağlar mövcuddur və bunlar onların sosial əlaqələrini və birgə maraqlarını möhkəmlətməyə xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələri ilə “ənənəvi dedi-qodu”nun bəzi tərəfləri dəyişmişdir ki, bunların da başında sensasiyalı xəbərlər və şəxsi həyatın ifşasına yönəlmiş söyləntilər gəlməkdədir.

Müasir dövrdə qeybət də dedi-qodu, həm şifahi şəkildə, həm də yazılı və elektron folklor vasitəsilə yayılır. Dedi-qodular sosial media platformalarında və internet forumlarında viral xarakter alır və elektron folklorə daxil olur. Eyni zamanda, dedi-qodu internetdə yayılan memlər və şayiələr kimi elektron formaya uyğunlaşdırılaraq folklor janrına çevrilir. Bunlara elektron dedi-qodular demək daha doğru olacaqdır. Bu halda, dedi-qodu internet mühitində istehza ifadə edən memlər və lətifələrlə əlaqəli şəkildə yayılır. Bu da onun yeni bir folklor kimi daha geniş auditoriyaya çatmasını və yeni formalarda yaranmasını təmin edir.

Müasir söz-söhbətlər və dedi-qodular artıq internet, televiziya proqramları, talk şoular, tablolar və digər elektron cihazların yayılma vasitəsidir. Buna görə də müasir media dedi-qoduları kommersiya məqsədilə istifadə edərək onlardan qazanc əldə edir. Reklam gəlirləri və abunəçi artımı, dedi-qoduların mediada prioritet sahəyə çevrilməsinə səbəb olur (Meyrowitz, 1985). Müasir mediada dedi-qodu həm kütləvi informasiya vasitəsi, həm də manipulyasiya aləti kimi istifadə olunur. Sosial şəbəkələr, dedi-qodunun ən sürətli və geniş yayılma mühitini təmin edir.

Ancaq burada ikili bir durumla qarşılaşırıq ki, bu da müasir media şəbəkələrində dedi-qodunun fərdlərin şəxsi brendlərinə müsbət və ya mənfi təsir etməsidir. Məsələn, məşhurlar və ya ictimaiyyətə tanınan şəxslər haqqında yayılan xəbərlər onların reputasiyasını həm zədələyə, həm də əksinə, gücləndirə bilər. Hər halda, etik və hüquqi məsələlər, şəxsi həyatın qorunması və fərdi hüquqlar dedi-qodu kontekstində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki dedi-qodu çox vaxt şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozur. Şəxslər haqqında icazəsiz məlumatların yayımlanması, onların hüquqlarının pozulmasına səbəb olur.

Hər şeydən əvvəl, bir folklor mətni olan dedi-qodu, dünya miqyasında son əlli ildə geniş araşdırma mövzusu olmasına baxmayaraq, Azərbaycanda müasir folklorun digər janrları kimi hələ də tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Azərbaycan folklor elmində qeybət, dedi-qodu və şayiə hələ ki, şifahi xalq ədəbiyyatının müstəqil janrları və ya janr kimi sistemli şəkildə öyrənilməməsinin bir neçə səbəbi vardır: Bu mövzunun az öyrənilməsinin əsas səbəbi, dedi-qodunun və qeybətin çox vaxt mənfi və etik baxımdan qeyri-məqbul bir davranış forması kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Həmçinin, dini baxışlara görə, qeybət və dedi-qodu əksərən günah sayılır. Bununla belə, bəzi alimlər bildirirlər ki, istər mövzusu və mənşəyi, istərsə də mahiyyəti və forması baxımından dedi-qodu folklorun bir janrı olaraq öyrənilməyə layiqdir.

Bu mövzu ilə bağlı Azərbaycanda indiyə qədər yalnız bir məqalə yazılmışdır. Ancaq həm mövzu və kök baxımından, həm də mahiyyəti və forması üzrə dedi-qodu, folklor janrı olaraq öz yerini tapmağı haqq edir. Cəmiyyətin inkişafı və qarşılıqlı əlaqələri üçün dedi-qodu vacib bir sosial funksionu yerinə yetirir, çünki insanlar, qəbul etdikləri məlumatları təhlil edir, şərh edir, bəzəyir və bu şəkildə başqalarına təqdim edirlər (İsahanlı və Gazanfərgizi, 2020: 131). Dedi-qodu bu mənada, informasiya mübadiləsinin bir vasitəsi olaraq, sosial şəbəkələrin təbii tərkib hissəsidir.

Türkiyədə dedi-qodu araşdırmaları 2000-ci illərin əvvəllərindən başlanmışdır. Dedi-qodu, sosial münasibətlərin ifadəsi kimi, birgəyaşayış mədəniyyətində mühüm rol oynayır. Cəmiyyətin sosial normlarının qorunmasında və insan münasibətlərinin tənzimlənməsində bir vasitə kimi funksionallıq təşkil edir. Burada, dedi-qodunun məzmunu çox vaxt ictimai davranış qaydalarının tənqidinə və ya təbliğinə yönəlir. Məsələn, bəzi dedi-qodular insanların xəsisliyi, yalançılığı və ya mənəvi zəifliklərini ifşa etmək məqsədini güdür.

#### **4. Fəlsəfi və Psixoloji Aspektdən Qeybət, Dedi-Qodu və Şayiə**

Qeybətin, şayiənin və dedi-qodunun çox yayıldığı Azərbaycan mühitində onun öyrənilməsi, müasir folklorun aktual problemlərindən biri kimi diqqətə layiqdir. Dedi-qodu, çoxlarının bəyənmədiyi, ancaq istifadə edilməsində heç bir əngəl olmayan, hər sosial qrupda danışılan sosial fenomen olaraq etik və psixoloji tərəflərini özündə birləşdirir. Bununla belə, bu fenomenin yaratdığı problemlər və onun sosial, fəlsəfi, etik və folklorik aspektlərinin tam şəkildə başa düşülməsi hələ də araşdırılmağa ehtiyac duyur. Dedi-qodunun təkrarlanan ifadələri, deyimlər və atalar sözləri ilə əlaqəsi, onun xüsusiyyətlərini folklor hadisəsi olaraq müəyyənləşdirir. Bu baxımdan, qeybətin və dedi-qodunun Azərbaycan folklorundakı xüsusiyyətlərini digər xalqların folklor materialları ilə müqayisə edərək, onun spesifik cəhətlərini üzə çıxarmaq mümkündür.

Qeybətin və dedi-qodunun psixoloji aspekti ilə bağlı araşdırmalar, xüsusilə Avropada daha çox yayılmışdır. Dünya miqyasında isə, dedi-qodu mövzusu sosial, antropoloji, psixoloji, fəlsəfi və mədəniyyətşünaslıq çərçivəsində geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur. Dedi-qodunun və şayiənin tədqiqində əsas vurğu, onun sosial davranışların tənzimlənməsi, kollektiv yaddaşın formalaşdırılması və informasiya ötürmə mexanizmi kimi funksiyalarına və fəlsəfi özəlliklərinə yönəldilmişdir.

Fəlsəfi və psixoloji aspektlərdən də dedi-qodu fenomeninə toxunulmuşdur (Dunbar, 2004: 100-110). Müasir fəlsəfi ədəbiyyatda isə dedi-qodunun müzakirəsi nisbətən azdır, çünki əksər iqtisadi və sosioloji araşdırmalar əxlaq normalarının müzakirəsindən qaçır. Buna baxmayaraq, psixoloji qadağalar məsələyə dair qəbul edilmiş normativ şərtlərin əsas orqanı kimi çıxış edir (Niekerk, 2009: 401). Qısacası, qeybət və dedi-qodu, görünüşdə sadə və bəsit bir folklor hadisəsi kimi qiymətləndirilsə də, əslində daha mürəkkəb və çoxşaxəli bir sosial hadisə olaraq araşdırılmağa dəyər bir mövzudur:

Qeybət, dedi-qodu və şayiə, yalnız sosial bir fenomen deyil, həm də fərdlərin və cəmiyyətin davranışını formalaşdıran kompleks bir psixoloji, etik və mədəni prosesdir. Onun meydana gəlməsi, insan təbiəti ilə yanaşı, cəmiyyətin dəyərləri ilə də sıx bağlıdır. Dedi-qodunun fəlsəfi mənşəyi insanın təbiəti, dil və etik dəyərlərlə əlaqəlidir. Folklorçular dedi-qodunu cəmiyyətdə yaygın olan bir janr kimi öyrənsələr də, sosioloqlar onu insanlar arasındakı mədəni bir akt kimi qiymətləndirirlər. Filosoflar isə qeybəti, dedi-qodunu insanın sosial varlıq kimi özünüifadəsinin bir forması kimi təhlil edirlər. Dedi-qodu, insanın sosial xarakterinin bir ifadəsidir, çünki insanlar təbiətən digərləri ilə ünsiyyət qurmağa və başqalarının həyatına maraq göstərməyə meyllidirlər.

Dil, şayiə və dedi-qodu vasitəsilə məlumat mübadiləsini təmin edən, həmçinin insanın özünü və başqalarını başa düşməsinə mümkün edən əsas vasitədir. Dedi-qodu, həqiqət və təxəyyül arasındakı sərhəddi müəyyənləşdirərək, insan düşüncəsinin çoxşaxəliliyini əks etdirir. Dilin sosial reallığı yaratmadakı rolu dedi-qoduda özünü göstərir. Dedi-qodu və şayiə vasitəsilə insanlar sosial hadisələri və fərdləri təsvir edir, şərh edir və yeni reallıqlar yaradır. Bu da cəmiyyətin kollektiv təcrübələrini, məna və dəyərləri əks etdirən bir dil formasıdır.

Qeybət və dedi-qodu həm faydalı, həm də zərərli ola bilər. Bu səbəbdən dedi-qodu, universal əxlaq qaydalarına tam uyğun gəlmir, çünki çox zaman başqalarına ziyan vermək məqsədi güdən niyyətlərdən qaynaqlanır. Bu durumda dedi-qodu, şayiə böhtan, qeyri-dəqiq və ya zərərli məlumatlar əsasında formalaşarsa, bu, çox zaman emosional zərər verir. Belə halda, insanlar üzərində psixoloji təsir yaradır, özünəgüvənini azaldır və narahatlıq yaradır. Bu, dedi-qodunun güc mexanizmi olaraq fərdləri təzyiq altına almasıdır. Eyni zamanda, qeybət və dedi-qodu sosial nəzarət təmin edərək fərdi davranışları müzakirə edərək cəmiyyətin normativ sərhədlərini üzə çıxarır.

Dedi-qodu psixoloji təşəkkül baxımından insanların daxili ehtiyaclarını və sosial qarşılıqlı təsirlərini əks etdirir. İnsanlar şayiə və dedi-qodu vasitəsilə sosial qruplarına aid olduqlarını hiss edirlər. Aidiyyət hissini təmin edən bu söz-söhbətlər, qrup dinamikalarını gücləndirir. Qeybət, fərdlərin özlərini digərləri ilə müqayisə etməsinə və özlərini daha üstün hiss etmələrinə imkan tanıyır. Bu da özünüqiymətləndirməni artırır və şəxsi güvən hissini təmin edir.

Hər cür söz-söhbətlər çox vaxt insan təbiətindəki maraq və əyləncə ehtiyacını qarşılayır, xüsusən də qeyri-adi, dramatik və ya sirli hadisələr haqqında danışmaqla fərdlərin diqqətini cəlb edir. Qeybət və dedi-qodu sosial dəstək və emosional bağların qurulmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar səmimi və açıq söhbətlər vasitəsilə emosional yüngülləşmə əldə edirlər. Dedi-qodu həm də qrup dinamikası ilə fərdlər üzərində sosial təzyiq yaradır, çünki insanlar bu vasitə ilə davranışlarını tənzimləməyə və qrupdaxili normativ qaydalara uyğun davranmağa məcbur olurlar.

Qeybət, şayiə və dedi-qodu cəmiyyətdə müəyyən stereotiplərin və qərəzli fikirlərin möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır. Kollektiv inanclara çevrilən dedi-qodulardan alınan məlumatlar, tez-tez yanlış və ya qeyri-dəqiq olsa da, stereotiplərin formalaşmasına səbəb olur. Eyni zamanda, dedi-qodu cəmiyyətin yeni fikirləri və ya dəyərləri müzakirə etməsi üçün platforma rolunu oynayır. Bu, həm əski stereotiplərin dəyişməsinə, həm də yeni stereotiplərin meydana gəlməsinə səbəb ola bilər.

Beləliklə, qeybətin, dedi-qodunun və şayiənin fəlsəfi, sosial və psixoloji baxımdan cəmiyyətdəki rolu, onun həm fərdi, həm də sosial səviyyədə kompleks bir fenomen olduğunu göstərir. Fəlsəfi baxımdan, dedi-qodu insanın sosial təbiətini, dil vasitəsilə reallıq yaratmaq qabiliyyətini və əxlaq prinsiplərinə uyğunluğunu əks etdirir.

Qeybətin psixoloji aspekti, əsasən, üçüncü tərəflər haqqında fərdi məlumatların paylaşılmasında özünü göstərir. Dedi-qodu uzun zamandır insan həyatının önəmli bir parçası olmuşdur və qədim dövrlərdən, məsələn, Mezopotamiyadakı şəhərlərdə və bazarlarda geniş şəkildə yayılmışdır. Qədim Yunanıstanda isə, “Odisseya” və “Ezopun təmsilləri” kimi ədəbi əsərlərdə qeybət hekayələri qeyd olunmuşdur. Ovçu-toplayıcı cəmiyyətlərdə də, dedi-qodu gündəlik həyatın mərkəzində idi. Müasir dövrdə insanların təxminən bir saatını gündəlik olaraq dedi-qoduya ayırdıqları təxmin edilir. Bu, fərdi fərqlər olsa da, demək olar ki, hər kəsin dedi-qodu etdiyi anlamına gəlir; gənc və yaşlı, qadın və kişi, zəngin və kasıb şəxslər, müxtəlif xüsusiyyətlərə sahib olan insanlar arasında və s. (Pana, 2024: 1).

Qeybətin və dedi-qodunun fəlsəfi yanaşımı, insanların sosial varlıq olaraq ünsiyyət qurma və dünyanı başa düşmə tərzini araşdırır. Filosoflar dedi-qodunu insanın etik və sosial davranışlarını formalaşdıran bir fenomen kimi qiymətləndirirlər. Bu, insanın reallığı və doğruluğu necə qəbul etdiyini, dəyərlərini və sosial münasibətlərini necə qurduğunu əks etdirir. Fəlsəfi baxışda dedi-qodu, bəzən həqiqətə yaxın və ya həqiqətdən uzaq məlumatların paylaşılması ilə əlaqələndirilir, buna görə də etik suallar doğurur.

## 5. Dedi-Qodu, Şayiə və Qeybət. Oxşarlıqlar və Fərqlər

Şəhər folklorunun ən çox yayılan janrlarından biri olan və həmişə həmişə bir-birinin sinonimi kimi işlədilən qeybət, dedi-qodu, şayiə və söz-söhbət əslində bəzi çalarları və məna yükü ilə fərqli aspektlərə sahibdir. Strukturlarının və formal xüsusiyyətlərinin oxşarlığına baxmayaraq, bu anlayışlar arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur.

İlk öncə qeybətlə dedi-qodu arasındakı fərqlər üzərində durmaq lazımdır. Xalq arasında olduğu kimi elmi ədəbiyyatda da dedi-qodu və qeybət ümumilikdə eyni məna daşıyan anlayışlar kimi

istifadə edilir. Ancaq onların mahiyyəti və funksional xüsusiyyətləri baxımından bir çox özəllikləri vardır:

1.Dedi-qodu və qeybətin ümumi xüsusiyyətləri. Dedi-qodu daha geniş anlayış olub, neytral və ya müsbət məzmun daşıya bildiyi halda, qeybət əsasən mənfi xarakterlidir. Dedi-qodu sosial ünsiyyətin bir forması kimi fərdlərarası münasibətlərin qurulması və sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsi məqsədini daşıyır. Qeybət isə adətən başqalarının arxasınca, onların olmadığı bir mühitdə mənfi və tənqidi xarakterli müzakirələr aparmaqdan ibarətdir.

2.Niyyət və məqsəd fərqi. Dedi-qodunun məqsədi bəzən sadəcə məlumat paylaşımı və sosial əlaqə qurmaq ola bilər, ancaq qeybət konkret bir fərdin nüfuzuna xələl gətirmək, onu tənqid etmək və ya mənfi rəyə səbəb olmaq məqsədi daşıyır. Buna görə də qeybət, adətən, başqalarını alçaltmaq və ya sosial münaqişələri qızışdırmaq üçün istifadə olunur. Bu özəlliyinə görə insanlar arasında qeybət günah hesab edilən söz-söhbətdir.

3.Mənəvi və əxlaqi aspektlər. Qeybət mənəvi və əxlaqi baxımdan mənfi bir fenomen kimi qəbul edilir. Dini və əxlaqi mənbələrdə qeybət günah hesab edilir və pislənir. Məsələn, İslam dinində Quran ayələrində və hədislərdə qeybət etmək qadağan olunmuşdur. Burada əsas diqqət edilən məqam dedi-qodunun bütün formalarının deyil, mənfi emosiyalar yaradan və başqalarının şəxsi həyatına müdaxilə edən növlərinin günah hesab edilməsidir.

4.Sosial şəbəkələrdə qeybət, şayiə və dedi-qodunun funksiyası. Müasir dövrdə sosial şəbəkələrin inkişafı ilə birlikdə qeybət, şayiə və dedi-qodu daha geniş yayılan sosial ünsiyyət vasitələrinə çevrilmişdir. Burada qeybət və dedi-qodudan daha çox fərqlənən şayiələrdir. Şayiə, faktlara əsaslanan, ancaq əksər hallarda təsdiqlənməmiş və yayıldıqca dəyişən, genişlənən və gerçəklikdən uzaqlaşan informasiyadır. Bu janrın əsas xüsusiyyəti onun qısa mətnlərdən ibarət olması və informasiya axını içərisində müxtəlif əlavə detallar qazanaraq zamanla yeni bir formada yayılmasıdır. Əsasən təsdiqlənməmiş, ancaq cəmiyyətdə geniş yayılan məlumatlardan biri olan şayiə müəyyən bir hadisə, vəziyyət və ya fakt haqqında söylənilən folklorik mahiyyətli təhkiyə şəklidir. Folklor, sosiologiya və psixologiya kimi elmlərin tədqiqat obyektlərindən biri olan şayiənin yaranması və yayılması insanın sosial və emosional tələbatları ilə sıx bağlıdır. Şayiələrin təsirini azaltmaq üçün dəqiq informasiya mübadiləsi və ictimai medianın rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şayiələrin yaranma səbəbləri müxtəlifdir. T. Shibutaniyə görə, onlar daha çox informasiya qıtlığı və senzura nəticəsində meydana çıxır (Shibutani, 1966). Gizli saxlanılan və ya tamamlanmamış hadisələr – cinayətlər, qəzalar, diplomatik görüşlər və s. haqqında rəsmi məlumatın olmaması, insanların bu boşluğu şayiələrlə doldurmasına səbəb olur. Bu baxımdan, şayiə mövcud faktların qeyri-müəyyən interpretasiyası ilə formalaşır və heç bir əsas olmadan uydurulan hekayələrdən fərqlənir. Başqa sözlə ortada fakt var, ancaq onun insanların lazımcına bilgiləndirməməsi nəticəsində şayiə meydana çıxır.

Şayiələr adətən qeyri-müəyyənlik, təhlükə və ya sosial narahatlıq kontekstində yayılır. Onlar insanlara müəyyən bir vəziyyəti anlamaq və potensial riski dəyərləndirmək üçün vasitə rolunu oynayır. Bu fenomen üç əsas sosial diskurs çərçivəsində izah edilə bilər:

Kontekst – Şayiənin yaranma şəraiti və psixoloji ehtiyaclar.

Funksiya – İnsanların bu şayiəni yaymaqla nə əldə etməyə çalışdıqları.

Məzmun – Şayiənin əsasını təşkil edən ifadələr və yayılan məlumatlar.

Beləliklə, şayiələr informasiya boşluqlarını doldurmaq üçün yaranan, dinamik şəkildə dəyişən və sosial mühitin tələblərinə uyğun şəkildə formalaşan təhkiyə janrıdır.

Şayiələr daha çox potensial təhlükə ilə bağlıdır və insanların sosial ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edir və sadəcə fərdlər üzərində emosional və qiymətləndirici təsir yaratmağa yönəlir. Sinonim kimi işlədilən qeybət və dedi-qodu isə, adətən, fərdlər və ya sosial qruplar haqqında qiymətləndirici və ya tənqid edici sosial söhbətlərdən ibarətdir.

Şayiələr də müasir dövrdə sosial media platformalarının geniş yayıldığı bir zamanda daha təsirli hal alır və bəzən də cəmiyyətdə müsbət rol oynayır. Özəlliklə internet vasitəsilə şayiələr sürətlə geniş kütlələrə çatır və bu zaman ictimaiyyətin diqqətini həlli vacib olan problemlərə cəlb edir, həm də insanları müəyyən tədbirlər görməyə təşviq edir. Ancaq bununla yanaşı dedi-qoduda olduğu kimi şayiələrin də mənfi tərəfləri var. İlk öncə şayiələr çaşqınlıq və qorxu yaradır. Bir çox halda haqqında danışılan insanların nüfuzuna zərər verir və hətta sosial münasibətlərə səbəb olur.

Dedi-qodu, qeybət və söz-söhbətdən fərqli olaraq, şayiə daha geniş auditoriyaya yayılmaq potensialına malikdir və daha çox cəmiyyətdə qorxu, narahatlıq və çaşqınlıq yaratmaq məqsədilə yayılır. Şayiəni yayan insanlar, adətən, öz iddialarını gücləndirmək üçün müxtəlif strategiyalardan – real və ya uydurma faktlara istinad etmək, nüfuzlu mənbələrə söykənmək, mövcud məlumatları manipulyasiya etmək və digər üsullardan istifadə edirlər. Dedi-qodu dostlar və yoldaşlar arasında sosial əlaqəni gücləndirən bir faktor olsa da, şayiə ictimai təsir gücünə malikdir və geniş miqyasda yayılaraq böyük qruplara təsir edə bilər.

Bu mövzunu bir az da dəqiqləşdirsək belə bir nəticəyə gəlmək olar. Dedi-qodu və qeybətlə şayiə arasındakı fərqlər informasiyanın təsiri ilə ölçülür. Şayiə, ümumiyyətlə, daha neqativ anlamda başa düşülür, çünki cəmiyyətin müəyyən bir hissəsi onu gerçəkliyi olmayan məlumatların ötürülməsi kimi qəbul edir. Adətən, hər hansı bir hadisənin baş verdiyi icmada və ya sosial qrupda yayılan təsdiqlənməmiş xəbərlər şayiə və ya söz-söhbət kimi tanınır. Şayiələr mənbəyi məlum olmayan, təsdiqlənməmiş, ancaq maraqlı və qalmaqallı olması səbəbilə sürətlə yayılan informasiyalardır. Şayiə bəzən “söz-söhbət” kimi də adlandırılır və kütləvi informasiya vasitələrinin, xüsusilə də internetin meydana çıxması ilə daha geniş yayılma imkanına malik olur. Şayiələrin mövzusu olduqca müxtəlifdir: siyasət, biznes, məişət məsələləri, tanınmış şəxslərin özəl həyatı və s. Mənbəyi qeyri-müəyyən olan şayiələr çox vaxt “deyirlər ki...”, “kimdənsə eşitdim” və ya “hər kəs belə deyir” kimi qeyri-müəyyən ifadələrlə təqdim olunur.

Şayiələrin yayılmasına əsas səbəb insanların emosional reaksiyalarıdır. Narahatlıq, qorxu, maraq və ümid kimi hisslər şayiələrin formalaşmasına və sürətlə yayılmasına səbəb olur. Şayiələr, əsasən, dramatik və qeyri-adi hadisələrlə bağlı olur. Məsələn, müharibə, iqtisadi böhran və pandemiya dövründə bu cür informasiyaların yayılma ehtimalı artır.

Şayiələrin dinamik xarakteri onların davamlı şəkildə dəyişməsinə səbəb olur. Hər dəfə ötürüldükdə məlumat müəyyən dərəcədə təhrif edilir, yeni elementlərlə zənginləşir və fərqli kontekstlərdə yenidən formalaşır. Bu xüsusiyyətinə görə, şayiələr məzmun baxımından dəyişkəndir və fərqli sosial qrupların təsirinə məruz qalır.

Şayiə və dedi-qodu arasında müəyyən oxşarlıqlar olsa da, onların fərqli xüsusiyyətləri də mövcuddur. Hər iki janr şifahi və ya yazılı şəkildə yayılan məlumatlara əsaslanarsa da, yayılma məqsədi, təsir dairəsi və məzmun baxımından fərqlənir. Fərqli xüsusiyyətlərlə yanaşı şayiə və dedi-qodu arasındakı əsas fərqlər və onların sosial münasibətlərdə rolu da diqqət çəkir. Belə ki, şayiə və dedi-qodu ünsiyyətin qeyri-formal janrları kimi bir-birinə yaxın anlayışlar olsa da, onların funksiyaları, məzmunu və cəmiyyətə təsiri baxımından mühüm fərqləri mövcuddur. Bu fərqləri aşağıdakı aspektlərdə nəzərdən keçirmək mümkündür:

Mövzu və Məzmun – Şayiələr adətən ictimai hadisələr, geniş sosial qruplar və ya kütləvi narahatlıq yaradan məsələlər ətrafında formalaşır. Onlar iqtisadiyyat, siyasət, təbii fəlakətlər və ya sosial problemlərlə bağlı ola bilər. Dedi-qodu isə daha çox fərdi həyatla bağlıdır və insanların şəxsi münasibətləri, gündəlik hadisələri və ya sosial statusları haqqında söhbətləri əhatə edir.

Məqsəd, Təsir və Funksiya – Şayiə adətən daha geniş sosial narahatlıq doğuran məsələləri əhatə edir və insanların qeyri-müəyyən vəziyyətlərə reaksiya verməsinə səbəb olur. Dedi-qodu isə daha çox fərdlərin şəxsi həyatına yönəlmiş sosial qiymətləndirmə xarakteri daşıyır. Şayiələr manipulyasiya xarakteri daşıyır və cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə təsir edərək insanlarda təşviş, qorxu və ya ümid hissi oyadır. Onlar ictimai rəyə təsir etmək və informasiya boşluqlarını doldurmaq məqsədilə yayılır. Dedi-qodu isə daha çox sosial əlaqələri möhkəmləndirmək, əyləncə məqsədi güdmək və fərdlər arasında münasibətləri formalaşdırmaq üçün istifadə edilir.

Məlumatın Yayılma Forması və Miqyası – Şayiələr geniş ictimaiyyətə yönəlmiş informasiyalar olduğu üçün media, sosial platformalar və kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə sürətlə yayılır. Dedi-qodular isə əsasən məhdud sosial çevrədə – dostlar, ailə üzvləri, iş yoldaşları və tanışlar arasında yayılır.

Məlumatın Dəqiqliyi və Təhrif Səviyyəsi – Şayiələr qeyri-müəyyən və təsdiqlənməmiş məlumatlara əsaslanır. Onlar yayıldıqca dəyişir, yeni detallar əlavə olunur və ilkin məzmunundan uzaqlaşır. Dedi-qodular isə məlum hadisələr və ya şəxslər haqqında olub, müəyyən dərəcədə dəqiq olsa da, zamanla fərqli yozumlara və əlavələrə məruz qala bilər.

Emosional və Psixoloji Təsir – Şayiələr, xüsusilə qeyri-müəyyən və stresli vəziyyətlərdə yayıldıqda, insanlarda geniş miqyaslı çaşqınlıq, qorxu, narahatlıq, həyəcan və ya ümid kimi emosional reaksiyalar doğura bilər. Dedi-qodular isə sosial əlaqələrdə müəyyən balans yaratmağa kömək edir, eyni zamanda fərdlər arasında rəqabət və neqativ münasibətlərin formalaşmasına da səbəb olur. Dedi-qodular isə adətən fərdi səviyyədə münasibətləri formalaşdırmaq və sosial əlaqələri gücləndirmək və ya zəiflətmək üçün istifadə edilir.

Beləliklə, şayiə və dedi-qodu bir-birinə yaxın janrlar olsa da, onların yayılma məqsədi, təsir dairəsi və məzmun strukturu baxımından fərqləndiyi müşahidə olunur. Şayiə daha çox geniş ictimai

diskursun bir parçası kimi çıxış edərkən, dedi-qodu əsasən sosial münasibətlərin idarə olunmasında rol oynayan bir ünsiyyət formasıdır.

Buraya qədər qeybət, dedi-qodu və şayiə arasındakı fərqlərə diqqət edildi. Məlum olduğu kimi bu fenomenlər müxtəlif sosial funksiyaları yerinə yetirir. Burada DiFonzo və Bordianın məqaləsindən istifadə etməklə (2007: 27-28) aşağıdakı bölgünü vermək mümkündür:

**Qeybət** – Qrup birliyinin qorunması, güc strukturlarının formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi üçün sosial vasitə rolunu oynayır. Sosial qruplar daxilində münasibətlərin tənzimlənməsinə, qrup normalarının müəyyənləşdirilməsinə və qrup üzvlüyünün möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

**Dedi-qodu** – Sosial münasibətlərin qurulması və idarə olunmasında mühüm rol oynayır. İnsanlar arasında informasiya mübadiləsini sürətləndirir, sosial əlaqələrin inkişafına xidmət edir və müəyyən sosial normaları formalaşdırır.

**Şayiə** – Adətən qeyri-müəyyən və təhdid edici vəziyyətlərdə yaranaraq insanlara təhlükələri anlamağa və idarə etməyə kömək edən, yoxlanılmamış məlumatların yayılmasını əhatə edir.

Dedi-qodu, şayiə və qeybət sosial ünsiyyətin müxtəlif formaları olub fərdlər və qruplar arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsinə xidmət edir. Onlar fərqli motivlərə və nəticələrə malik olsa da, ümumiyyətlə, təsdiqlənməmiş məlumatların yayılması ilə xarakterizə olunur. Nəhayət, bu üç folklor növünün və ya janrının başlıca özəlliklərini aşağıdakı kimi sistemləşdirmək mümkündür:

### **1. Qeybət**

**Xüsusiyyətləri:** Kiminsə arxasınca mənfi danışmaq, onun reputasiyasına və ya sosial münasibətlərinə xələl gətirmək məqsədilə söylənen məlumatlardır.

**Həqiqilik dərəcəsi:** Çox vaxt tənqid, mənfi şərhlər və hətta böhtandan ibarət olur.

**Sosial funksiyası:** Kimlərisə nüfuzdan salmaq, sosial statusa təsir göstərmək və ya qrup içi güc balanslarını dəyişdirmək məqsədilə istifadə olunur.

**Mənəvi və emosional təsiri:** Ümumiyyətlə mənfi xarakter daşıyır, insanlarda narahatlıq, etibarsızlıq və sosial münaqişələrə səbəb olur.

### **2. Dedi-qodu**

**Xüsusiyyətləri:** Qeyri-rəsmi söhbət və başqaları haqqında məlumat mübadiləsi şəklində baş verir. Mövzular şəxsi və ya sosial məsələləri əhatə edir.

**Həqiqilik dərəcəsi:** Dedi-qodular həqiqət, yarı həqiqət və ya fərziyyələrə əsaslanı bilər.

**Sosial funksiyası:** Əyləncə məqsədi daşıyır, sosial əlaqələri gücləndirir və qrup dinamikasını formalaşdırır. Bəzən isə həssas və qeyri-dəqiq məlumatların yayılması zərərə səbəb olur.

**Mənəvi və emosional təsiri:** Kontekstdən asılı olaraq neytral, müsbət və ya mənfi təsirlərə malik olur.

### 3. Şayiə

Xüsusiyyətləri: Yoxlanılmamış, ağızdan-ağıza və ya qeyri-rəsmi kanallar vasitəsilə yayılan məlumat və ya fərziyyələrdən ibarətdir.

Həqiqilik dərəcəsi: Faktiki və ya təsdiq olunmuş hər hansı bir mənbəyə söykənmir.

Sosial funksiyası: İnsanların informasiya boşluğunu doldurmaq cəhdi, qeyri-müəyyənlik və ya maraq yaratmaq məqsədilə yayılır. Bəzən ictimaiyyəti çaşdırmaq və ya zərər vermək məqsədi də güdə bilər.

Mənəvi və emosional təsiri: Spekulyativ xarakter daşıyır və gərginlik, qorxu, ümid və ya qeyri-müəyyənlik yaradır.

Bütün bu özəllikləri və fərqli cəhətləri aşağıdakı kimi yekunlaşdırmaq mümkündür:

| Xüsusiyyət                 | Dedi-qodu                                          | Qeybət                                                 | Şayiə                                                             |
|----------------------------|----------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|
| Həqiqilik dərəcəsi         | Həqiqət, yarı-həqiqət və ya fərziyyələrə əsaslanır | Çox vaxt tənqid və böhtandan ibarət olur               | Yoxlanılmamış, faktiki əsas olmayan məlumatdır                    |
| Yayılma forması            | Qeyri-rəsmi və gündəlik söhbətlərin bir hissəsi    | Qapalı qruplarda və məhdud çərçivədə yayılır           | Ağızdan-ağıza keçir və ya sosial media vasitəsilə sürətlə yayılır |
| Sosial funksiyası          | Əyləncə, sosial əlaqə qurmaq, məlumat mübadiləsi   | Kiminsə nüfuzuna və statusuna xələl gətirmək           | İnformasiya boşluğunu doldurmaq, maraq yaratmaq                   |
| Mənəvi və emosional təsiri | Neytral, müsbət və ya mənfi ola bilər              | Mənfi təsirlidir, sosial münasibətlərə səbəb ola bilər | Spekulyativ xarakter daşıyır, qorxu və gərginlik yarada bilər     |

### Nəticə

Şəhər folklorunun yeni janrlarından biri kimi qəbul edilən qeybət, dedi-qodu və şayiə disiplinlərarası yanaşma çərçivəsində – folklorşünaslıq, sosiologiya, dinşünaslıq, etnoqrafiya və psixologiya aspektlərindən təhlil edildikdən sonra bir sıra vacib nəticələrə gəlinmişdir. Qeybət və dedi-qodular bir tərəfdən şifahi ənənə ilə bağlı olub, xalq yaradıcılığının bir parçası sayılır, digər tərəfdən isə sosial münasibətlərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayır:

Qeybətin, Dedi-Qodunun və Şayiənin Sosial Funksiyaları və Cəmiyyətə Təsiri: Bu üç söhbət növü klassik folklor janrları arasında yer almasa da, şifahi yaradıcılığın mühüm bir hissəsidir və sosial-mədəni münasibətlərin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Onların öyrənilməsi folklorşünaslıq, sosial psixologiya və mədəniyyətşünaslıq sahələrinə dəyərli məlumatlar təqdim edir.

Xalqın gündəlik həyatında və sosial münasibətlərdə qeybət və dedi-qodular həm müsbət, həm də mənfi təsirlərə malikdir:

Müsbət təsirlər:

Sosial bağları gücləndirir, insanlar arasında ünsiyyəti artırır.

Xəbər paylaşımı vasitəsi kimi çıxış edərək yeni məlumatların yayılmasına imkan yaradır.

Köhnəlmiş adətlərin tənqidində mühüm rol oynayır və sosial dəyişiklikləri stimullaşdırır.

Mənfi təsirlər:

İş yerlərində və sosial mühitlərdə güvəni və motivasiyanı azaldır.

Qərəzli və yalan məlumatların yayılmasına səbəb olaraq insanların psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərir.

İnsanlar arasında qruplaşmalara yol açır və sağlam münasibətlərin formalaşmasına mane olur.

Neqativ mühitin yaranmasına səbəb olaraq, yüksək performanslı işçilərin işdən uzaqlaşmasına gətirib çıxarır.

Bütün bu aspektlər nəzərə alındıqda, dedi-qoduların, qismən də qeybətin həm konstruktiv, həm də dağıdıcı təsirləri balanslı şəkildə qiymətləndirilməli və onların cəmiyyətdəki rolu daha dərinlən öyrənilməlidir.

Qeybətin, Dedi-Qoduların Sosial Təbəqələr və Gender Rolları ilə Əlaqəsi: Qeybət və dedi-qodular hər bir sosial təbəqədə və cəmiyyətdə mövcud olmuş və mövcud olmağa davam edir. Əski və müasir dövrlərdə dedi-qodu, informasiya ötürmək, münasibətləri tənzimləmək və sosial normaları qorumaq baxımından önəmli funksiyaları yerinə yetirmişdir. Dedi-qoduların funksiyaları cəmiyyətin sosial strukturu, güc münasibətləri və gender rollarına görə fərqli formalarda təzahür edir:

Kişi mühitində qeybət və dedi-qodu əsasən qarşı cins üzərində nəzarət mexanizmi kimi çıxış edir və cinsi rolların qorunmasına xidmət edir.

Qadınlar arasında isə qeybət və dedi-qodu güc birliyi və sosial yardımlaşma vasitəsi kimi istifadə olunur.

Gender aspektindən baxıldıqda isə dedi-qoduların əski stereotipləri tənqid edərək cəmiyyətdə yeni sosial normativlərin formalaşmasına təsir etdiyi görülür.

Bu kontekstdə qeybətlə dedi-qodu, gender münasibətlərinin öyrənilməsi və sosial qrupların daxili dinamikasını anlamaq baxımından əhəmiyyətli bir mənbə rolunu oynayır.

Dedi-Qoduların və Qeybətin Normativ Qaydaların Qorunması və Sosial Bağların Gücləndirilməsində Rolu: Qeybət, dedi-qodu və sayıə yalnız informasiya paylaşımı deyil, həm də normativ qaydaların qorunması və ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi baxımından funksional bir element kimi çıxış edir. Onun vasitəsilə insanlar sosial normalara uyğun davranmağa təşviq edilir və cəmiyyətin sabitliyi qorunur. Şəhər mühitində və müasir urbanizasiya prosesində qeybət, dedi-qodu və sayıə şəhər folklorunun ən maraqlı janrlarından birinə çevrilmişdir.

Qeybətin və Dedi-Qoduların Folklorşünaslıqda Rolu və Disiplinlərarası Təhlili: Folklorşünaslıqda dedi-qodu ictimai münasibətlərin tədqiqində əsas mənbələrdən biri kimi qəbul edilir. Onun dili, strukturu və yayılma yolları müxtəlif cəmiyyətlərin dəyərlərini və inanclarını anlamaq üçün mühüm informasiya daşıyıcısıdır.

Rəvayət və miflərdən fərqli olaraq, qeybət və dedi-qodu daha dinamik və dəyişkən xarakter daşıyır, çünki onun yayılması və formalaşması müasir sosial hadisələrə daha sürətli reaksiya verir.

Disiplinlərarası yanaşma çərçivəsində dedi-qoduların və qeybətlərin öyrənilməsi, mədəni proseslərin, folklorik dəyərlərin və insan təbiətinin daha dərinlənən anlaşılmasına şərait yaradır.

Dedi-qoduların sosial normativlərin qorunması, mədəni kimliyin formalaşması və kollektiv şüurun inkişafı kimi proseslərdə mühüm rol oynadığı görünür.

Qeybət, dedi-qodu və şayiələr şəhər folklorunun mühüm və tədqiq olunması vacib olan bir janrıdır. Onlar sosial münasibətlərin tənzimlənməsində, informasiya paylaşımında, normativ qaydaların qorunmasında və gender münasibətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə bu cür söz-söhbətlərin yayılma sürəti internet və kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı ilə daha da artmışdır. Bu səbəbdən, folklorşünaslıq, sosiologiya, psixologiya və digər humanitar elmlər dedi-qoduların sosial funksiyalarını və onların cəmiyyətə təsirlərini daha dərinlənən araşdırmalıdır.

Şayiə və dedi-qodu sosial ünsiyyətin mühüm elementləri olsa da, onların yayılma məqsədi və təsir dairəsi baxımından mühüm fərqləri mövcuddur. Şayiə daha çox ictimai və sosial hadisələrlə bağlı qeyri-müəyyənlikləri izah etməyə yönəlmiş bir fenomen olduğu halda, dedi-qodu fərdlərarası münasibətlərin qurulması və sosial əlaqələrin möhkəmləndirilməsi prosesində rol oynayır. Bu baxımdan, hər iki janr cəmiyyətin sosial dinamikasına təsir edən mühüm ünsiyyət formalarıdır.

Dedi-qodu, şayiə və qeybət arasındakı əsas fərq onların yayılma məqsədi və sosial təsiridir. Dedi-qodu fərdlər və cəmiyyət üçün neytral və ya müsbət ola bilər, çünki sosial münasibətləri inkişaf etdirmək üçün istifadə olunur. Şayiə isə yoxlanılmamış məlumatların sürətlə yayılması nəticəsində çaşqınlıq və spekulasiya yarada bilər. Qeybət isə əsasən mənfi xarakter daşıyır və fərdlər arasında sosial münaqişələrə səbəb olur.

Bu anlayışların dərk edilməsi, insanların sosial münasibətlərdə daha şüurlu davranmasına və yayılan məlumatları tənqid süzgəcindən keçirməsinə kömək edir.

## Qaynaqlar

- Derrida, J. (2008). The law of genre. *Critical Inquiry*, 7(1), 55–81.
- DiFonzo, N., & Bordia, P. (2007). Rumor, gossip and urban legends. *Diogenes*, 213, 19–35.
- Dunbar, R. (1996). *Grooming, gossip, and the evolution of language*. London: Faber and Faber.
- Dunbar, R. (2004). Gossip in evolutionary perspective. *Review of General Psychology*, 8(2), 100–110.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I: Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Foster, R. J. (1995). *Social reproduction and history in Melanesia: Mortuary ritual, gift exchange, and custom in the Tanga Islands*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gluckman, M. (1963). Gossip and scandal. *Current Anthropology*, 4(3), 307–316.
- Goffman, E. (1956). *The presentation of self in everyday life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- İsahanlı, H., & Gazanfargizi, A. (2020). Dedikodu halkbilim türü müdür? *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 127–146.
- Meyrowitz, J. (1985). *No sense of place: The impact of electronic media on social behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Niekerk, J. van (2009). *The virtue of gossip*. *South African Journal of Philosophy*, 27(4), 400–412.
- Öle, M. (2016). *Dedikodu*. İstanbul: Alakarga Yayınları.
- Pana, X., Hsiao, V., Nau, D. S., & Gelfand, M. J. (2024). Explaining the evolution of gossip. *PNAS Psychological and Cognitive Sciences*, 121(9), 1–9.
- Sezgin, R. (2021). Türk folklorunda erkek dedikodusu. *Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi*, 1(2), 134–156.
- Shibutani, T. (1966). *Improvised news: A sociological study of rumor*. New York: The Bobbs-Merrill Company.
- Sousa, R. de (1993). In praise of gossip: Indiscretion as a saintly virtue. In R. F. Goodman & A. Ben-Ze'ev (Eds.), *Good gossip* (pp. 25–34). Kansas: University Press of Kansas.
- Spacks, P. M. (1985). *Gossip*. New York: Knopf.
- Zawi, M. (2018). Gossip as an instrument of tragedy in *Tess of the D'Urbervilles*. *International Journal of Linguistics, Literature and Culture*, 5(4), 24–40.
- URL-1: <https://www.google.com/search?q=T%C3%B6vratda++dedi-kodu> (İstifadə tarixi: 14.03.2024)